

Χριστιανικές διαβολές κατά της αρχαίας Ελλάδας: Η καταγωγή του Έλληνα κι ο πολιτισμός του (Μέρος 5ο) - Φιλόσοφοι και θρησκεία (γ'): Απάντηση στο απολογητικό άρθρο «Τί έλεγαν οι φιλόσοφοι για την πίστη» (α')

(Τα στοιχεία που αντικρούονται λαμβάνονται από εδώ).

Η κεντρική ιδέα του άρθρου των νεο-απολογητών είναι να δείξουν ότι ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός (τον οποίο εδώ εκθειάζουν, ενώ σε άλλα άρθρα τους προσπαθούν να τον αμαυρώνουν -η πασίγνωστη χριστιανική διγλωσσία), δεν έχει καμία σχέση με την αρχαία ελληνική θρησκεία. Ότι δήθεν οι φιλόσοφοι και οι πνευματικοί άνθρωποι της εποχής την αρνήθηκαν και την κατέκριναν, βάζοντας τις βάσεις για την μετέπειτα... «αποδοχή» του χριστιανισμού από τους Έλληνες. Για αυτό και ο τίτλος του άρθρου τους στο οποίο απαντώ τον τιτλοφορούν ως «Τί έλεγαν οι φιλόσοφοι για την πίστη». Συλλέγουν λοιπόν μεμονωμένες περιπτώσεις φιλοσόφων, αγνοώντας επιδεικτικά όλες τις άλλες, και προσπαθούν να πείσουν ότι τάχα τα προοδευτικά πνεύματα τα έβαλαν με την οπισθοδρομική ελληνική θρησκεία. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία οι παρουσιαζόμενες αναφορές είναι αποκομμένες από το γενικότερο πλαίσιο, και ως εκ τούτου παραποιημένες και παρερμηνευμένες. Οι τακτικές γνωστές· αποκρύψεις, παραχαράξεις, πλαστογράφηση των ελληνικών πραγμάτων. Αυτά τα είδαμε αλλού αλλά και θα τα δούμε παρακάτω στην πράξη. Διότι αρέσκομαι να αποδεικνύω αυτά που λέω.

Η θρησκεία τότε δεν ήταν όπως είναι σήμερα. Δεν περιορίζονταν μόνο σε θέματα πίστης, αλλά διαπότιζε και διαπερνούσε με τρόπο θετικό κάθε πτυχή του κοινωνικού/πολιτικού/πολιτιστικού βίου της καθημερινότητας των Ελλήνων. Η λατρεία υπήρχε σε καθημερινή βάση, είτε δημόσια είτε κατ' οίκον (για παράδειγμα στη θεά Εστία). Οι θεοί εφορεύουν σε όλες τις πτυχές του βίου, από τη γέννηση

έως τον θάνατο. Το μαντείο των Δελφών επηρεάζει πολιτικές αποφάσεις και δίνει συμβουλές για το που θα δημιουργηθούν νέες αποικίες και που θα οικοδομηθούν τα ιερά. Η μυθολογική παράδοση είναι πηγή έμπνευσης για την ποίηση, τα γράμματα, το θέατρο, τη γλυπτική, την αρχιτεκτονική. Η αρχαία ελληνική θρησκεία διαμόρφωσε τις έννοιες της ευσέβειας, της ύβρεως, του μέτρου, της δικαιοσύνης. Πάνω σε αυτές τις αξίες φιλοσόφησαν οι μεγαλύτεροι διανοητές. Τα Δελφικά παραγγέλματα αποτελούν απόδειξη της σύνδεσης της θρησκείας με την φιλοσοφία. Η νομοθεσία επίσης διαπνέονταν από τις ίδιες αρχές. Αρκεί κανείς να διαβάσει τους νόμους του Σόλωνα, ενός από τους σοφούς της αρχαιότητας. Δεν υπήρχε η διάκριση κοσμικού-θρησκευτικού. Όλα ήταν εναρμονισμένα μεταξύ τους.

Ο φιλοσοφικός μύθος λειτουργούσε ως τρόπος κατανόησης του κόσμου και των αξιών. Ο ιερατικός μύθος ως τρόπος συγκάλυψης θείων αληθειών που ο αμύητος δεν ήταν ακόμα σε θέση να συνειδητοποιήσει. Οι θρησκευτικές εορτές περιελάμβαναν μουσικούς και αθλητικούς αγώνες. Τα θρησκευτικά Μυστήρια, όπως τα Ελευσίνια, επηρέαζαν τη σκέψη για το τι είναι ψυχή, και τα σχετικά με τον κύκλο του βίου (γέννηση-θάνατος-παλιγγενεσία). Η γλυπτική τέχνη, η αγγειοπλαστική, λαμβάνουν την θεματολογία τους από τον θρησκευτικό μύθο. Οι πόλεις κράτη είχαν καθένα τους έναν προστάτη θεό. Οι θρησκευτικές γιορτές ενίσχυαν την κοινωνική συνοχή και ενότητα των πολιτών. Η κατασκευή των ναών πέρα από τη θρησκευτική χρήση, αποτελούν μνημεία πολιτισμού, ομορφιάς, και δημιουργίας. Ουδέποτε η αρχαία ελληνική θρησκεία λειτούργησε ως τροχοπέδη της γνώσης και της επιστήμης.

Και όμως υπάρχουν άνθρωποι που όχι μόνο δεν παραδέχονται το ρόλο της ελληνικής θρησκείας, αλλά επιπλέον την καταπολεμούν μόνο και μόνο επειδή είναι διαφορετική από τη δική τους, χωρίς να αναγνωρίζουν καμία επιρροή της στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Γιατί στην πραγματικότητα, ούτε αυτόν εκτιμούν. Σήμερα, επί χριστιανικής εποχής, έχουμε τα ίδια; Σε τί επίπεδο βρισκόμαστε; Ας απαντήσει ο καθένας στον εαυτό του.

Ας περάσουμε στο πρώτο μέρος της εξέτασης των παρουσιαζόμενων αναφορών (Διογένης ο Κυνικός, Επίκουρος, Ηράκλειτος, Αριστοτέλης).

Διογένης ο Κυνικός

Παραθέτουν ...

Ο Διογένης ο Κυνικός έλεγε για τις αναθηματικές επιγραφές πιστών που

σώθηκαν χάρη σε μια θεότητα· «θα ήταν πολύ περισσότερες, αν και εκείνοι που δεν είχαν σωθεί, είχαν κάνει αφιερώσεις».

(Διογένης Λαέρτιος 6.59)

Η φιλοσοφία που ασπαζόταν ο Διογένης οδηγούσε σε έναν τρόπο ζωής αντισυμβατικό. Επόμενο ήταν να καυτηριάζει τα κακώς κείμενα της εποχής, αλλά και την υποκρισία, αναζητώντας το γνήσιο και αληθινό. Το θέμα του χωρίου δεν είναι αυτή καθ' αυτή η θρησκευτική πίστη στους θεούς. Αλλά η συνήθεια των ανθρώπων στο να αφιερώνουν αναθηματικές επιγραφές, όταν αυτοί λάμβαναν κάποια ευεργεσία. Δηλαδή, κατακρίνει τη σχέση συμφέροντος. Λέει ότι οι περισσότεροι δεν έλαβαν και για αυτό δεν πρόσφεραν κάτι. Ο Διογένης το θεωρεί υποκριτικό. Πουθενά δεν κατακρίνεται η πίστη στην ύπαρξη των θεών ή στην αρχαία ελληνική θρησκεία. Ο Διογένης αποδέχεται τη θεία αρωγή που έλαβαν κάποιοι. Δεν το αμφισβητεί.

Για να κατανοηθεί καλύτερα το πνεύμα του Διογένους, ας προχωρήσουμε και σε άλλα τέτοια παραδείγματα που δεν αναφέρονται από τους νεο-απολογητές, αλλά είναι ικανά να μας διαφωτίσουν. Είναι από το ίδιο έργο του Λαερτίου, από το έκτο βιβλίο που αναφέρεται στον Διογένη τον Κυνικό.

«Εκίνει δ' αυτόν και το θύειν μεν τοις θεοίς υπέρ υγείας, εν αυτή δε τη θυσία κατά της υγείας δειπνείν» (6.28).

Δηλαδή: «Τον ενοχλούσε το να προσφέρουν θυσίες στους θεούς για χάρη της υγείας, αλλά κατά την ίδια τη θυσία να τρώνε με τρόπο που βλάπτει την υγεία».

Είναι σαφές ότι το θέμα δεν είναι οι προσφερόμενες θυσίες υπέρ της υγείας, αλλά ο τρόπος διαχείρισής τους από τους θρησκευτές. Από τη μια να θυσιάζουν υπέρ της υγείας τους, και από την άλλη να μην προσέχουν, χρησιμοποιώντας το ίδιο μέσο (την θυσία).

«Συνελογίζοντο δε και ούτως· των θεών εστί πάντα· φίλοι δε οι σοφοί τοις θεοίς· κοινά δε τα των φίλων· πάντ' άρα εστί των σοφών. Θεασάμενος ποτε γυναίκα ασχημονέστερον τοις θεοίς προσπίπτουσα, βουλόμενος αυτής περιελείν την δεισιδαιμονίαν, καθά φησί Ζωίλος ο Πέργαιος, προσελθών είπεν, "Ουκ ευλαβή, ω γύναι, μη ποτε θεού όπισθεν εστώτος- πάντα γαρ εστί αυτού πλήρη-ασχημονήσης;"» (6.37).

Δηλαδή: «Συλλογιζόταν επίσης και τα εξής· Όλα ανήκουν στους θεούς· οι σοφοί είναι φίλοι των θεών· και των φίλων τα πράγματα είναι κοινά· άρα, όλα ανήκουν στους σοφούς. Κάποτε, όταν είδε μια γυναίκα να προσπίπτει με άσεμνο τρόπο στους θεούς, και θέλοντας να την απαλλάξει από τη δεισιδαιμονία, όπως λέει ο Ζώϊλος ο Περγαίος, την πλησίασε και της είπε· Δεν προσέχεις, γυναίκα, μήπως προσβάλλεις κάποιον θεό που στέκεται πίσω σου; Γιατί τα πάντα είναι γεμάτα από αυτόν».

Το χωρίο είναι σαφέστατο στο ότι ο φιλόσοφος αποδέχεται τους θεούς της θρησκείας. Μάλιστα συνδέει τον σοφό με τους θεούς. Για αυτό και όταν βλέπει μια άσοφη γυναίκα να προσκυνά μπροστά στους θεούς, το θεωρεί δεισιδαιμονία. Και πράγματι, αυτή η συνήθεια δεν ήταν ελληνική όπως μαρτυρούν για παράδειγμα ο Ξενοφών και ο Αρριανός.

Τί έχουν να μας πουν οι νεο-απολογητές; Τα γράφει αυτά η πηγή που επικαλούνται; Αν ναι, γιατί δεν τα παραθέτουν;

Συνεχίζω: *«Ειώθει δε πάντα ποιείν εν τω μέσω, και τα Δήμητρος και τα Αφροδίτης»* (6.69).

Δηλαδή: «Συνήθιζε να κάνει όλα τα πράγματα με μέτρο, και τα της Δήμητρας και τα της Αφροδίτης».

Ορίστε; Ούτε αυτά πρόσεξαν οι νεο-απολογητές; Έθος του φιλοσόφου αυτού ήταν να πράττει τα έργα της Δήμητρος και της Αφροδίτης. Για να το κατανοήσουμε καλύτερα, οι εφορεύουσες θεότητες δεν είναι αποκεκομμένες από τα έργα τους. Τα έργα αυτά έχουν διττό χαρακτήρα. Τα έργα της Δήμητρος είναι η καλλιέργεια της γης και η καλλιέργεια της ψυχής. Της Αφροδίτης είναι η ερωτική συνουσία (Αφροδίτη Πάνδημος), και η αναγωγή προς τα θεία (Αφροδίτη Ουρανία). Όλα αυτά που διέπουν τον βίο, ο Διογένης τα ασκούσε με μέτρο.

«καθάπερ Διογένης, ος έφασκε θεών μεν ίδιον είναι μηδενός δείσθαι, των δε θεών ομοίων των λίγων χρήζειν» (6.105).

Δηλαδή: «όπως ο Διογένης, που έλεγε ότι ίδιον των θεών είναι να μην έχουν ανάγκη από τίποτα, ενώ εκείνων που μοιάζουν με τους θεούς, είναι να έχουν ανάγκη από πολύ λίγα».

Επίκουρος

Όταν ο Επίκουρος έγραφε πως δεν συμπαθεί την λατρεία και τις αντιλήψεις των Ελλήνων περί θεών, είναι η φιλοσοφία του ελληνικός πολιτισμός ή όχι; Ο Επίκουρος γράφει: «εγώ όσα πράγματα γνωρίζω, το πλήθος τα αποδοκιμάζει, κι όσα το πλήθος επιδοκιμάζει, εγώ δεν τα γνωρίζω καθόλου».

(Σένεκας, *Epist.* 29.10)

Βεβαίως και η φιλοσοφία του Επίκουρου, όπως και κάθε άλλου φιλοσόφου που έχει προτείνει βασικές αρχές για έναν τρόπο-στάση ζωής, είναι μέρος του ελληνικού πολιτισμού. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, μπορεί ο Επίκουρος να μη συμφωνούσε με κάποιες θέσεις της θρησκείας (όπως για παράδειγμα την πρόνοια), όμως ποτέ δεν εναντιώθηκε σε αυτήν. Αυτό που επεδίωκε και που το γράφει σαφέστατα στην επιστολή του στον Πυθοκλέα, είναι να αποκαθαίρει δια της γνώσεως τις δεισιδαιμονίες που μπορεί να έχει ο άνθρωπος. Ίδια ήταν και η επιδίωξη του Πλουτάρχου, του πρωθιερέως του Απόλλωνος. Ο Ελληνισμός και ο πολιτισμός του μοιάζει με δέντρο που έχει ρίζες βαθιά στο χώμα, έχει κορμό, έχει και κλαδιά. Οι ρίζες αντιπροσωπεύουν το ότι χάνεται στο βάθος του χρόνου, ο κορμός είναι αυτό που φαίνεται και γνωρίζουμε, και τα κλαδιά είναι όσα ξεπηδούν από αυτόν και διαχωρίζονται στη συνέχεια. Οι δε καρποί του, είναι η ωφέλεια που έχει συνεισφέρει στην ίδια την ανθρωπότητα. Μπορεί οι κλάδοι να ξεχωρίζουν μεταξύ τους, ωστόσο δεν παύει να αποτελούν μέρος του δέντρου που τροφοδοτούνται από τις ίδιες ρίζες.

Η πολυφωνία και η διαφορετικότητα, ο λόγος και ο αντίλογος, η θέση και η αντίθεση που οδηγούν στη σύνθεση, είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του γνωρίσματα, σε σχέση με άλλους πολιτισμούς, όπως τον Κινεζικό ή Αιγυπτιακό. Και σε αντίθεση με τον χριστιανισμό που θέλει τους πάντες μια ομοιογενή μάζα, υπήκοοι δούλοι ενός δυνάστη αφέντη.

Ο Επίκουρος δεν αρνείται λοιπόν πουθενά τους θεούς. Ίσα-ίσα που δηλώνει ότι η γνώση μας για αυτούς είναι βεβαία και ασφαλής. Δεν ασχολήθηκε πολύ με τη θρησκεία. Η φιλοσοφία του επικεντρωνόταν στον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος θα ζήσει τον βίο του με αταραξία. Δεν θεωρούσε τη θρησκεία αίτιο για την ταραχή, αλλά την δεισιδαιμονία. Και αυτήν προσπαθούσε να ξεριζώσει μέσω του ορθού λόγου.

Ας περάσουμε στην εξέταση των χωρίων.

Γράφει ο Διογένης ο Λαέρτιος: «Ο Απολλόδωρος ο Επικούρειος, στο πρώτο βιβλίο

της “Ζωής του Επικούρου”, λέει ότι στράφηκε στη φιλοσοφία από περιφρόνηση για τους γραμματιστές που δεν μπορούσαν να του εξηγήσουν τη σημασία του χάους στον Ησίοδο» (Άπαντα Επικούρου, Κάκτος, σ. 35).

Αφορμή για την ενασχόλησή του με την φιλοσοφία στάθηκε το γεγονός ότι οι φιλόλογοι της εποχής του δεν μπόρεσαν να του εξηγήσουν τα περί του ησιόδειου χάους. Και για αυτό τους περιφρόνησε. Δεν μας λέει ότι περιφρόνησε την θρησκεία (ο Ησίodos διασώζει πολλούς φιλοσοφικούς και ιερατικούς μύθους). Μετά αναφέρεται ότι στράφηκε στην ατομική θεωρία του Δημοκρίτου.

«Η ευσέβειά του απέναντι στους θεούς και το ενδιαφέρον του για την πατρίδα δεν υπάρχουν λόγια να τα περιγράψουν» (ο. π. σ. 43).

Στην επιστολή προς τον Ηρόδοτο (όχι τον ιστορικό), γράφει: «Πάνω από όλα γενικά εκείνο που πρέπει να κατανοούμε είναι ότι η βασική ταραχή στις ανθρώπινες ψυχές προέρχεται κατά πρώτο λόγο από το να παίρνει κανείς τα ουράνια σώματα σαν μακάρια και άφθαρτα, ενώ από την άλλη μεριά τους αποδίδει βουλήσεις, δράσεις, και αιτιότητες, πράγματα ασυμβίβαστα με τις ανωτέρω δοξασίες. Και ακόμη κατά δεύτερο λόγο η ίδια η ταραχή γεννιέται από το να περιμένει κανείς διαρκώς ή να υποψιάζεται ένα αιώνιο βάσανο σύμφωνα με τους μύθους ή από το να φοβάται την κατάσταση της αναισθησίας που προκαλείται από το να είναι πεθαμένος» (ο. π. σ. 123).

Δεν κατακρίνεται πρωτίστως η θρησκευτική άποψη που ήθελε τα ουράνια σώματα να είναι έμψυχα. Το βάρος πέφτει στην αντίφαση που προκύπτει- πάντα σύμφωνα με τον Επικούρο, όταν από την μια κανείς τα θεωρεί μακάρια και από την άλλη ότι έχουν βουλήσεις και δράσεις. Διότι έτσι το δεύτερο αναιρεί το πρώτο, και προκαλεί αναίτιο φόβο προς το θείο, δηλαδή τη δεισιδαιμονία. Το ίδιο και με τους μύθους που αναφέρονται στην μεταθανάτια ζωή. Δεν κατακρίνεται ο μύθος, ούτε πρωτίστως η θέση περί της αθανασίας της ψυχής- παρόλο που ο Επικούρος δεν την ασπάζονταν, αλλά η ταραχή που γεννάει η αντίληψη ορισμένων ότι όταν πεθάνουν τους περιμένουν τιμωρίες που δεν μπορούν να αποφύγουν. Το ίδιο δεισιδαίμων μπορεί να γίνει ακόμα και κάποιος που δεν αποδέχεται τη μετά θάνατον ζωή, όταν φοβάται την κατάσταση αναισθησίας την μετά θάνατον. Και στις δύο περιπτώσεις, ο Επικούρος εστιάζει στην διαχείριση που πρέπει να κάνει κανείς για να απαλλαχθεί από την ταραχή στον ενθάδε βίο.

Στην επιστολή του προς τον Πυθοκλή, γράφει: «Και τη θεία φύση στην εξήγηση

αυτών δεν πρέπει καθόλου να την μπερδεύουμε, αλλά θα πρέπει να την αφήνουμε αμέτοχη και σε όλη τη μακαριότητά της. Γιατί αν αυτό δεν γίνει, ολόκληρη η αιτιολογία για τα ουράνια φαινόμενα θα είναι μάταια, όπως ακριβώς συνέβη σε μερικούς οι οποίοι δεν ακολούθησαν τη μέθοδο των δυνατών εξηγήσεων, αλλά ξανάπεσαν στη μάταιη συλλογιστική ότι αυτά συμβαίνουν με ένα μόνο τρόπο και απόρριψαν όλους τους άλλους πιθανούς και έτσι φερόμενοι στον χώρο του αδιανοήτου δεν μπορούν να έχουν συνολική θεώρηση των φαινομένων, τα οποία πρέπει να αποδέχονται σα σημάδια» (ο. π. σ. 137).

Ο ίδιος ο Επίκουρος στην επιστολή του προς τον Μενοικέα, του γράφει: «Πρώτα-πρώτα τον θεό να τον θεωρείς ον, άφθαρτο και μακάριο, όπως μας τον παρουσιάζει η κοινή σε όλους μας παράσταση του θεού, και να μην του φορτώνεις τίποτα ξένο προς την αφθαρσία του και αταίριαστο στη μακαριότητά του. Αντίθετα να φρονείς γι' αυτόν κάθε τι που μπορεί να διαφυλάξει τη μακαριότητα και την αφθαρσία του. Διότι οι θεοί υπάρχουν, εφ' όσον η γνώση που έχουμε γι' αυτούς είναι ολοκάθαρη. Δεν είναι όμως τέτοιοι όπως τους φαντάζεται ο περισσότερος κόσμος· διότι δεν κρατά ακέραιη την αρχική παράσταση για τους θεούς. Ασεβής δεν είναι εκείνος που δεν παραδέχεται τους θεούς των πολλών, αλλά εκείνος που αποδίδει στους θεούς τις δοξασίες των πολλών» (ο. π. σ. 155 Κάκτος).

Από πού πήρε τη γνώση για τους θεούς; Από τη θρησκεία. Και σε τι σκοπεύει; Στο να καθαρίσει τη γνώση από την δεισιδαιμονία που από τη μια δημιουργεί ταραχή στους πολλούς, και από την άλλη αφαιρεί τη μακαριότητα από τους θεούς.

Στην ίδια επιστολή γράφει: «Γιατί ποιος νομίζεις ότι είναι ανώτερος από αυτόν που έχει σωστές απόψεις για τον θεό και ποιός έχει λυτρωθεί τελείως από το φόβο του θανάτου και ποιός έχει συνειδητοποιήσει τον σκοπό που έθεσε η φύση και ο οποίος πιστεύει πόσο εύκολα μπορεί να αναζητηθεί και να επιτευχθεί το ύψιστο αγαθό και πόσο η διάρκεια ή η ένταση των δεινών είναι σύντομη;» (ο. π. σ. 163).

Μάλιστα, τονίζοντας το ζήτημα της ελεύθερης βούλησης, θεωρεί λανθασμένη την άποψη ορισμένων φυσικών φιλοσόφων που θεώρησαν ότι η ειμαρμένη κυριαρχεί στα πάντα. για αυτό και γράφει στον ίδιο: «...είναι προτιμότερο να ακολουθούμε τον μύθο για τους θεούς παρά να υποτασσόμαστε στην ειμαρμένη των φυσικών φιλοσόφων» (ο. π. σ. 165).

Στο σημείο αυτό προκρίνει τον θρησκευτικό μύθο από την φυσική φιλοσοφία πάνω

στο συγκεκριμένο πρόβλημα.

Ηράκλειτος

Όταν ο Ηράκλειτος αποδοκιμάζει έντονα τους πιστούς στον αρχαίο θεό Διόνυσο, αυτό είναι απόρροια της παγανιστικής θρησκείας; Όταν επίσης ο Ηράκλειτος γράφει «εξαγνίζονται μάταια όταν λερώνονται με αίμα» αναφερόμενος σε όσους κάνουν θυσίες, και αποκαλώντας τους «ανόητους», μήπως είναι «ανθέλλην» που διαφωνεί με τον Ιουλιανό ο οποίος λουζόταν στο αίμα θυσιασμένων στον ξένο θεό Μίθρα ταύρων; Ο Ηράκλειτος διακηρύσσει επίσης ότι ο Όμηρος είναι άξιος να εκβάλλεται από τους αγώνες και να ραπίζεται. Τα λέει αυτά ένας Έλληνας φιλόσοφος για τον συγγραφέα των κυριότερων έργων της κλασικής αρχαίας θρησκείας.

Ας δούμε τι αγνοούν (στην καλύτερη περίπτωση) ή τι αποκρύπτουν (στη χειρότερη) οι νεο-απολογητές για τον Ηράκλειτο. Ο Διογένης ο Λαέρτιος γράφει: «Όσο για το αποδιδόμενο σε αυτόν βιβλίο, τούτο είναι ως προς το κύριο περιεχόμενό του “Περί Φύσεως” αλλά διαιρείται σε τρία μέρη· στο σχετικό με το σύμπαν και στο πολιτικό και το θεολογικό. Το αφιέρωσε στο ιερό της Αρτέμιδας, όπως λένε μερικοί, φροντίζοντας να το γράψει με τρόπο μάλλον ασαφή, για να το κατανοήσουν μόνοι οι ικανοί...» (Κάκτος, Ηράκλειτος, σ. 29).

Τί κρατάμε από εδώ; Ότι το έργο του Ηρακλείτου ήταν (και) θεολογικό. Το ότι το αφιέρωσε στο ιερό της Αρτέμιδας δείχνει ότι είχε θρησκευτική φύση.

Ας δούμε άλλο ένα απόσπασμα, από τον Στράβωνα αυτή τη φορά. «Του Ιωνικού αποικισμού, που έγινε μετά από τον Αιολικό, αρχηγός ήταν ο Άνδροκλος, γνήσιος γιος του Κόδρου, του βασιλιά της Αθήνας, κι αυτός ήταν ο ιδρυτής της Εφέσου. Για τούτο εκεί συστήθηκε, όπως λένε, το βασίλειο των Ιώνων. Και σήμερα ακόμα οι απόγονοί του ονομάζονται βασιλείς και έχουν κάποιες τιμές, όπως να έχουν επίσημη θέση στους αγώνες, να φορούν πορφύρα με διακριτικά του βασιλικού γένους, να κρατούν ράβδο αντί για σκήπτρο και να τελούν τα ιερά μυστήρια της Ελευσινίας Δήμητρας» (ο. π. σ. 39).

Από πού ξέρουμε ότι όντως ήταν από τη γενιά του Κόδρου; Αναφέρει ο Διογένης ο Λαέρτιος: «Ο Αντισθένης στις “Διαδοχές” αναφέρει ως ένδειξη της μεγαλοφροσύνης του ότι παραχώρησε στον αδελφό του τον τίτλο του βασιλέα» (ο. π. σ. 31). Συνεπώς, εφόσον είχε τον συγκεκριμένο τίτλο, άρα κρατούσε από τη

γενιά του Κόδρου. Δεν έκανε όμως το ίδιο και με την ιεροσύνη.

Τί κρατάμε; Ότι ο Ηράκλειτος είχε άμεση σύνδεση με τη θρησκεία. Άρα, ο Ηράκλειτος αποκλείεται να στρέφεται κατά της αρχαίας ελληνικής θρησκείας.

Ας προχωρήσουμε στα αποσπάσματα που παραθέτουν...

Για τον Διόνυσο: «Για ποιους κάνει μαντείες ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος; “Για τους περιπλανώμενους της νύχτας, μάγους, διονυσιαστές, μαινάδες, μύστες”. Αυτούς απειλεί με τις μεταθανάτιες τιμωρίες, γι’ αυτούς μαντεύει τις τιμωρίες της φωτιάς. Στα θεωρούμενα από τους ανθρώπους ως μυστήρια η μύηση γίνεται με ανίερο τρόπο» (απ. 14, βρίσκεται στον Κλήμη Αλεξανδρείας).

Όπως φαίνεται ξεκάθαρα στο χωρίο, ο Ηράκλειτος δεν επικρίνει την θρησκεία, αλλά τους θρησκευτές που δεν μούνται με τον ορθό τρόπο. Δυστυχώς, από το απόσπασμα δεν γίνεται κατανοητό σε τι ακριβώς κατακρίνονται οι παραπάνω. Πιθανότατα για κάποιες παρεκκλίσεις. Σε άλλο απόσπασμα (680) αναφέρεται: «Για αυτό ορθά ο Ηράκλειτος τα αποκαλεί “φάρμακα”, μια και θεραπεύουν τα δεινά κι απαλλάσσουν την ψυχή από τις συμφορές της γένεσης». Το απόσπασμα αυτό βρίσκεται στο έργο του Ιαμβλίκου «Περί Μυστηρίων». Πιο συγκριμένα, στο σημείο εκείνο μιλάει για τα φαλλοφορικά μυστήρια. Αυτά αποκαλεί «φάρμακα».

«Αν οι πομπές τους και οι φαλλικοί ύμνοι δεν απευθύνονταν στον Διόνυσο, οι λατρευτικές πρακτικές τους θα ήταν, λένε, αισχροτάτες. Στην πραγματικότητα όμως ο Διόνυσος, που αυτοί τον λατρεύουν με τελετουργίες έκστασης, ταυτίζεται με τον Άδη» (απ. 15, βρίσκεται στον Κλήμη Αλεξανδρέα).

Και εδώ, πουθενά δεν κατακρίνεται η λατρεία του Διονύσου. Αλλά η άγνοια ότι αυτά στα οποία εφορεύουν, δηλαδή η ζωή και ο θάνατος ταυτίζονται. Διότι είναι δύο διαφορετικές μορφές της αυτής ύπαρξης. Η μια μορφή προσδιορίζει την άλλη και υπάρχει ένεκα της άλλης. Η μια τροφοδοτεί την άλλη σαν σε κύκλο, και δεν είναι ριζικά αντίθετες μεταξύ τους. Αυτό συμφωνεί με την ηρακλείτεια θεώρηση της ενότητας των πάντων, όπου όλα τα διαφορετικά εναρμονίζονται σε μια κρυφή ενότητα, ακατανόητη από τον κοινό άνθρωπο. Μάλιστα, η δεύτερη ημέρα των Ανθεστηρίων που ήταν διονυσιακή εορτή, ήταν αφιερωμένη στους νεκρούς (οι Χόαι).

«Όσοι μαιίνονται με αίμα, προσπαθούν ν’ αποβάλλουν το μίasma με καθαρτήριες τελετές όπου ρέει πάλι αίμα. Είναι σαν κάποιος που έχει λερωθεί με λάσπη να

προσπαθεί να καθαριστεί πέφτοντας στη λάσπη· όποιος δει έναν άνθρωπο να κάνει κάτι τέτοιο, σίγουρα θα τον περάσει για τρελό (κείμενο: «μαίνεσθαι», και όχι «ανόητος» που ισχυρίζονται ψευδώς οι νέο- απολογητές χριστιανοί). Κι όταν πάλι εύχονται στα αγάλματα, είναι σαν να μιλούν στα ντουβάρια, έχοντας πλήρη άγνοια της πραγματικής φύσης των θεών και των ηρώων» (απ. 5).

Ούτε εδώ κατακρίνεται η θρησκεία. Κατακρίνονται οι αιματηρές θυσίες ζώων, και η άγνοια περί της φύσης των θεών και των ηρώων. Δηλαδή, μια πρακτική που δεν θεωρείται ορθή ως πρακτική, και η μη ορθή θεολογική γνώση. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρω ότι όπως μαθαίνουμε από το έργο του Πορφυρίου «Περί αποχής εμψύχων», οι αρχικές θυσίες προ αμνημονεύτων χρόνων τελούνταν αναίμακτα. Η εισαγωγή κάποιου ζώου προς θυσία προστέθηκε αργότερα, και μάλιστα αυθαίρετα. Αυτή η αυθαιρεσία κατακρίνεται από ορισμένους. Και αυτό είναι συνέπεια της φθίνουσας πνευματικής πορείας της ανθρωπότητας, εφόσον ξέπεσε από το χρυσό γένος. Ουσιαστικά ο Ηράκλειτος προσπαθεί να οδηγήσει σε μια πνευματικότερη και ουσιαστικότερη λατρεία. Όσον αφορά τον Ιουλιανό, οι ίδιες οι εκφράσεις που χρησιμοποιούν οι χριστιανοί για αυτόν, δείχνουν το πόσο πολύ τους στέκεται εμπόδιο δια των σωζόμενων συγγραμμάτων του αιώνες μετά από τη δράση του. Όποιος θέλει, μπορεί να δει τα σχετικά με τις χριστιανικές διαβολές κατά του φιλοσόφου Ιουλιανού, εδώ και εδώ.

Για τον Όμηρο: «Στον Όμηρο, έλεγε, αξίζει να αποβληθεί από τους ποιητικούς αγώνες και να ραπιστεί (ραπίζεσθαι)» (απ. 42).

Το «ραπίζω» δεν σημαίνει μόνο «κτυπώ με ράβδο». Έχει και την έννοια του αποκλεισμού από τους αγώνες. Ο Ηράκλειτος δεν στρέφεται ενάντια στον Όμηρο όσον αφορά τη θρησκευτική διάσταση των επών. Την ίδια θρησκεία αποδέχονται. Αλλά στο ζήτημα της έριδος που διαφορετικά την εννοεί ο Ηράκλειτος και διαφορετικά ο Όμηρος. Ο μεν Ηράκλειτος θεωρεί ότι όλα στον φυσικό κόσμο γίνονται σύμφωνα με την έριδα (εννοώντας ότι είναι ο κινητήριο μοχλός του γίνεσθαι), ο δε Όμηρος την καταδικάζει. Ο αγώνας όμως (εδώ περιλαμβάνεται και ο ποιητικός), υπονομεύεται με αυτόν τον τρόπο, εφόσον στηρίζεται στην έριδα- έστω και αν αυτή εμπεριέχει την ευγενή άμιλλα. Για αυτό θα έπρεπε να εξοβελιστεί από τους ποιητικούς αγώνες.

Βλέπουμε δηλαδή, ότι ανάμεσα στα μεγάλα πνεύματα, μπορεί να υπάρχουν διαφορετικές επιμέρους απόψεις, κάτι που συμφωνεί με την άποψη ότι από τον λόγο και τον αντίλογο προκύπτει ο διάλογος που οδηγεί στην διαλεκτική.

Αριστοτέλης

Όταν ο Αριστοτέλης ξεκάθαρα λέει ότι «επειδή έτσι τα είπαν οι παλιότεροι δε σημαίνει πως είναι κι έτσι», και γράφει: «Όσους όμως σοφίστηκαν μυθολογικές εξηγήσεις, δεν αξίζει να τους μελετάμε σοβαρά» μήπως οφείλεται η σκέψη του στην αρχαία θρησκεία;

(Αριστοτέλης, «Μετά τα Φυσικά», Β' 1000α 18-19)

Ο Αριστοτέλης το λέει ακόμα και για τον εαυτό του! «Δόξειε δ' αν ίσως βέλτιον είναι και δειν εί σωτηρία γε της αληθείας και τα οικεία αναιρείν, άλλως τε και φιλοσόφους όντας» (Ηθικα Νικομάχεια, 1096α 17-19) Δηλαδή, «Φαίνεται ότι ίσως είναι καλύτερο προς διάσωση της αλήθειας, ακόμα και τις γνώμες μας να αναιρούμε, δεδομένου ότι είμαστε φιλόσοφοι». Επομένως, ο φιλόσοφος-επιστήμονας είναι έτοιμος να αλλάξει τις ως μέχρι τώρα παραδοχές του, όταν παρουσιαστούν νέες αποδείξεις. Αν αυτό το είχε ως αρχή για τον εαυτό του, πόσο μάλλον και για τους άλλους, όταν το έκρινε.

Όσον αφορά το χωρίο του Αριστοτέλους που παραθέτουν οι νέο- απολογητές, στο αρχαίο κείμενο έχει ως εξής: «**Αλλά περί μεν των μυθικώς σοφιζομένων ουκ άξιον μετά σπουδής σκοπείν**· παρά δε των δι' αποδείξεως λεγόντων δει πυνθάνεσθαι διερωτώντας». Δεν λέει ότι δεν αξίζει να παρατηρούμε/ εξετάζουμε/ βλέπουμε/ προσέχουμε/ ερευνούμε/ τους μύθους που αφορούν τη φυσική πραγματικότητα. Αλλά δεν αξίζει να το κάνουμε «μετά σπουδής». Δηλαδή επιμελώς και επισταμένως. Ο λόγος διευκρινίζεται από τον ίδιο. Εφόσον λέει ότι πρέπει να μαθαίνουμε ρωτώντας αυτούς που μιλούν με αποδείξεις, υπονοεί ότι οι μύθοι δεν τις προσφέρουν. Διότι τέτοια είναι η φύση του μύθου. Να απλοποιεί.

Όπως γράφει και ο Θ. Βέικος, «Είναι λάθος να φανταζόμαστε τη φιλοσοφία να αναδύεται ξαφνικά σαν ένας φωτεινός κόσμος του λόγου μέσα από τον κόσμο του ζοφερού μύθου. Δεν είναι δυνατό κανένα πέρασμα από τον καθαρό μύθο στον καθαρό λόγο. Από τον Παρμενίδη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη ως τον Λοκ και τον Βιτγκενστάιν, ο μύθος εξακολουθεί να λειτουργεί μέσα στην ορθολογική σκέψη. Μαζί λοιπόν με το παρατηρημένο ιστορικό γεγονός ότι στις απαρχές του φιλοσοφικού στοχασμού μύθος και λόγος, θρησκεία και φιλοσοφία είναι συνδεδεμένα, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη πως και σε προχωρημένα ακόμη στάδια ανάπτυξης της φιλοσοφικής σκέψης ο σύνδεσμος αυτός ποτέ δεν λύνεται ολότελα. Το σταθερό χαρακτηριστικό της φιλοσοφικής πορείας είναι μια συνεχώς ανοιχτή

διαδικασία μετασχηματισμού των μύθων και μυθικών στοιχείων σε τάξεις εννοιών και σε ορθολογικά σχήματα ερμηνείας του κόσμου» (Προσωκρατικοί, σ. 16).

Ωστόσο, όπως σχολιάζει ο Πρόκλος, «ο Αριστοτέλης ως επί το πλείστον σταματά στην ύλη» (Εις τον Τίμαιον Πλάτωνος Α΄, παράγραφος 7). Όμως, το επίπεδο της ερμηνείας των μύθων ως προς το φυσικό-υλικό επίπεδο κρίνεται ως το χαμηλότερο από τον Πλούταρχο και τον Σαλούστιο. Κατά την εποχή του Αριστοτέλους, δεν υπήρχε ακόμα μεγάλο μέρος της γνώσης που υπάρχει σήμερα. Επόμενο είναι να μην μπορούσε εύκολα να συνειδητοποιηθεί ότι μέσα σε αρχαιότερα κείμενα από τον Αριστοτέλη, είχε δοθεί κωδικοποιημένα αστρονομική γνώση. Για παράδειγμα, οι ορφικοί ύμνοι μπορούν να εξεταστούν και από αστρονομικής απόψεως, παρότι είναι κατεξοχήν φιλοσοφικό-θρησκευτικά κείμενα. Υπάρχει η μελέτη του αστρονόμου Κ. Χασάπη στο βιβλίο του Ι. Πασσά «Τα Ορφικά», όπου μπορεί κανείς διαβάζοντάς την, να διαπιστώσει του λόγου το αληθές.

Ο Αριστοτέλης, όσον αφορά τις επιστημονικές του έρευνες για την εξήγηση του κόσμου, βασίστηκε στην λογική επεξεργασία των εμπειρικών παρατηρήσεών του. Κατανοεί την μυθολογία ως μέρος της ελληνικής παραδόσεων -μάλιστα ενίοτε παραθέτει χωρία από τον Όμηρο και τον Ησίοδο στα κείμενά του, αλλά περισσότερο τη θεωρεί ως μέσον έκφρασης ηθικών και κοινωνικών αξιών.

Στην ηθική-πολιτική φιλοσοφία του διαπρεπούς αυτού πανεπιστήμονα (όπως εκφράζεται κυρίως στα «Πολιτικά» και στα «Ηθικά Νικομάχεια»), ο ρόλος της πόλεως είναι να καθοδηγήσει τους πολίτες της δια των αρετών στον άριστο βίο, και επομένως στην ευδαιμονία που ταυτίζεται με την αυτάρκεια -το άριστο των αγαθών, και αποτελεί τον τελικό σκοπό προς τον οποίον όλα αποβλέπουν.

Πώς συνδέει ο Αριστοτέλης τον πολιτισμό με την αρχαία ελληνική θρησκεία;

Γράφει ότι, «*Η δε πόλις κοινωνία τις εστί των ομοίων, ένεκεν δε ζωής της ενδεχομένης αρίστης. Επειδ' εστιν ευδαιμονία το άριστον...*» (Πολιτικά, 1328a).

Για να υπάρξει όμως μια τέτοια πόλη, χρειάζονται κάποια συστατικά στοιχεία. Άνευ αυτών, δεν είναι δυνατό να υπάρξει πραγματικά πόλις, και άρα πολιτισμός. Αυτά είναι «τροφή», «τέχνας», «όπλα» για την άμυνα και διατήρησή της από εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους, «*χρημάτων τινά ευπορίαν*» για την κάλυψη των υλικών αναγκών, την «*αρχή*» για την απόδοση της δικαιοσύνης. Διότι «*πόλις πλήθος εστί ου το τυχόν αλλά προς ζωήν αύταρκες*» (Πολιτικά, 1328b 18).

Στην πρώτη θέση των συστατικών αυτών στοιχείων θέτει την ιερατεία που συνδέεται άμεσα με τη θρησκεία· «...πρώτον, την περί το θείον επιμέλειαν, ην καλούσιν ιερατείαν» (1328b 14). Άνευ της ορθής επιμέλειας του θείου, δεν υπάρχει πόλις και φυσικά πολιτισμός. Στα «Ηθικά Νικομάχεια» γράφει, «Διό και Χαρίτων ιερών εμποδών ποιούνται, ίνα ανταπόδοσις η· τούτο γαρ ίδιον χάριτος» (1133a 3-5). Τα ιερά τω Χαρίτων ήταν ευκόλως προσβάσιμα για να υπενθυμίζουν το ευχαριστώ στους ευεργέτες. Ή αν θέλουμε να επεκτείνουμε τη σκέψη μας βασιζόμενοι στις αριστοτελικές αυτές παραδοχές, το επίπεδο του πολιτισμού είναι ανάλογο με το επίπεδο της θρησκείας που υπάρχει. Ποιό είναι σήμερα το επίπεδο του πολιτισμού στα έθνη και στην πατρίδα μας; Ας συλλογιστεί ο καθένας για τον εαυτό του. Συνεπώς, το ότι η σκέψη του δεν εξαρτάται από την θρησκεία όσον αφορά φυσικά ζητήματα, δεν σημαίνει ότι το ίδιο συμβαίνει και με τα ηθικά.

Διομήδης